

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ

Розглядаються різні наукові підходи до визначення поняття та суті соціальної держави, її соціальне призначення. Висвітлюються основні механізми реалізації соціальної держави.

Ключові слова: соціальна держава, соціальне призначення держави, соціальна функція, механізм реалізації соціальної держави.

Становлення України як незалежної, демократичної, правової і соціальної держави ставить перед сучасною вітчизняною юридичною наукою цілу низку проблем, які пов'язані з аналізом конституційно-правових засад реалізації, встановлених Основним Законом цілей і пріоритетів суспільного та державного розвитку. Фактично, проголошення незалежності України, а потім і прийняття Конституції України 1996 р. поставило перед країною завдання щодо забезпечення і реалізації діяльності у тих сферах, які раніше вважались «другорядними» за своєю значимістю. Внаслідок чого істотно трансформувались не тільки основи конституційного ладу України, а серед яких було суттєво змінено пріоритети, а також оновлено ті напрями діяльності держави, які власне і характеризуються поняттям функцій сучасної держави. Однією з таких функцій, яка зазнала докорінних змін у ході конституційного розвитку України, стала соціальна функція Української держави. В статті 1 Конституції України зазначається: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1, с. 6], а це в свою чергу накладає певні зобов'язання на державу.

Загалом проблеми становлення України як соціальної держави та питання забезпечення соціальної політики вже ставали предметом уваги вітчизняних дослідників. У цьому контексті маємо згадати, насамперед, імена таких вчених як О. Скрипнюк, В. Бабкін, О. Петришин, В. Шаповал, В. Сіренко, О. Панкєвич, О. Лаврієнко, Ф. Шульженко, М. Аровіна, О. Бєрмічєва, В. Борєнєнок, Б. Ганьвіна, Д. Єрмоленко, С. Кириченко, Ю. Лобода та багато інших.

Сьогодні розвинені країни світу, незалежно від наявності в Основному Законі відповідних положень, більшою чи меншою мірою де-факто є соціальними державами. Такі держави, як Норвегія, Швеція, Швейцарія використовують формулу «держава добробуту». У їх конституціях немає текстуального закріплення категорії «соціальна держава», але за своїми функціями та змістом діяльності вони є соціальними. І як зазначав Р. Да-

рендорф, краще користуватись не поняттям «держава добробуту», а «соціальна держава»: «Я надаю перевагу поняттю «соціальна держава», яка забезпечує членів суспільства всією повнотою соціального захисту громадян» [2, с. 31].

Загальною рисою майже всіх політичних теорій держав, що були створені у XVII – XVIII століттях, як на цьому наголошує А. Добролюбов, є розуміння держави як універсальної структури людських спільнот, що повинна забезпечувати можливості матеріального і духовного розвитку своїх громадян [3, с. 200].

Одним із перших соціальне призначення держави описав німецький мислитель Лорєнц фон Штейн у середині XIX ст., який вважав, що ідея держави полягає у відновленні рівності та свободи, у піднятті рівня життя бідних та обездолених класів до рівня багатих і сильних, де держава має сприяти соціальному і суспільному прогресу усіх його членів, тому що розвиток одного є умовою і наслідком розвитку іншого [4, с. 23].

Саме поняття «соціальної держави» було висунуто у 1929 р. німецьким державознавцем Х. Хеллером і згодом поширилося в Європі. У США ідея соціальної держави була прийнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму.

На думку М. Гугеля, результатом трансформаційних процесів, які почались в Західній Європі близько 200 років тому, стала система соціальної держави, яка в політичному сенсі являє собою представницьку монархію, а в економічному – ринкову економіку, що знаходиться під контролем держави. Оскільки разом з оформленням індустріальних та постіндустріальних суспільств було зруйновано традиційні форми соціального захисту, то значно загострилось і соціальне питання. Виникла реальна потреба знаходження балансу інтересів різних соціальних груп, а також поліпшення стану незаможних соціальних верств. Саме в цьому і полягала сутність проголошеного Ф. Рузвельтом курсу «нової політики» [5, с. 5].

Після Другої світової війни концепція соціальної держави одержала закріплення в конститу-

ціях ряду країн Західної Європи (ФРН, Іспанія та ін.). Термін «соціальна держава» вперше офіційно вжито в Конституції ФРН 1949 року. Відповідно до ст. 1 Конституції Іспанії 1978 р. «Іспанія констатується як правова, соціальна, демократична держава, яка проголошує вищими цінностями правопорядку свободу, справедливість, рівність, політичний плюралізм». Ст. 1 Конституції Франції 1958 р. вказує, що Франція є несподільною, світською, демократичною і соціальною республікою. При цьому, як зазначає В. Маклаков, у конституціях поряд із поняттям «соціальна держава» часто міститься перелік тих цінностей, які є визначальними для такої держави і характеризують насамперед матеріальний і соціальний стан громадян [6, с. 309].

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки, серед вчених не існує однотайного тлумачення сутності та змісту соціальної держави. Зокрема, В. Д. Бабкін зазначає: «...нашій суспільній науці, і у тому числі й правознавству, незважаючи проголошення Української держави соціальною, бракує її концепції, усвідомлення значення гуманізації суспільства, забезпечення людського виміру політики і права [7, с. 3]».

О. Скрипнюк наголошує, що «соціальна держава – це насамперед структурний результат діалектичної взаємодії правової держави, ринкової економіки та демократичної влади, в якій останні набувають нових змістовних ознак» [8, с. 42].

На думку О. Скакун, соціальна держава - це правова держава розвиненого громадянського суспільства, що, з'єднавши у своїй діяльності принципи волі й рівності, соціальної справедливості, надкласовості, реально забезпечує соціально-економічні права людини. Саме це визначення є найбільш розповсюдженим у сучасній правовій думці [9, с. 196].

Отже, існують різні наукові точки зору, щодо самого поняття соціальної держави. В цілому соціальна держава дуже тісно пов'язана з концепцією держави «загального благоденства», або «добробуту». А саме призначення соціальної держави розкривається через виконання соціальних функцій: забезпечення, охорони і захисту соціально-економічних прав людини; соціального захисту; соціального вирівнювання тощо. Одним із напрямів призначення соціальної держави є забезпечення певних умов життя для кожної людини за наявності рівності усіх форм власності на засоби виробництва. Разом з тим соціальна держава також має виконувати функцію подолання соціальних протиріч, обліку і координації інтересів різних груп населення, проведення в життя таких рішень, які позитивно сприймалися б різними соціальними групами.

Фактично соціальна функція виступає одним з невід'ємних елементів діяльності практично

будь-якої держави, так як саме держава, має певним чином впливати на соціальні відносини, які виникають з приводу забезпечення соціального захисту населення, сприяння добробуту населення, культурному розвитку громадян, створення ефективної системи соціальних послуг та механізму їх реалізації. Отже метою соціальної держави є забезпечення гідного життєвого рівня всіх громадян.

Становлення соціальної держави є необхідною умовою створення, формування та функціонування громадянського суспільства. У свою чергу громадянське суспільство виступає певним фундатором соціальної держави. Як наголошує С. Кириченко, проблеми взаємозв'язку держави, суспільства та індивіда є фундаментальними для будь-якого соціуму. Безумовно, вони є визначальними і для розбудови української держави, громадянського суспільства в цілому [10, с. 12].

Формування громадянського суспільства і соціальної держави має відбуватися паралельно. В основі всіх суспільних і соціальних процесів знаходиться людина, саме кожен громадянин має усвідомити свою значимість і цінність, як соціальної особистості. А самі зміни у відносинах між особою, державою та суспільством на сучасному етапі розвитку державності в Україні ведуть до реалізації основ демократії, що сприяє формуванню громадянського суспільства. Громадянському суспільству має відповідати правова держава, де на основі демократії функціонує режим конституційного правління, існує розвинена і несуперечлива правова система та ефективна судова влада, разом з реальним розподілом функцій влад, з їх ефективною взаємодією і взаємоконтролем. Своєрідність громадянського суспільства полягає у регулюванні в ньому суспільних відносин завдяки впливу на них соціальної влади. Оскільки громадянському суспільству властиві соціально-економічні суперечності, воно не може обійтися без держави як учасника загального інтересу. Об'єктивним критерієм соціальної держави в громадянському суспільстві є відповідність законів держави невід'ємним, невідчужуваним правам людини. За умов громадянського суспільства набуває розвитку політичний, економічний, соціальний, духовний плюралізм суспільного життя. І завдяки такому процесові народжуються альтернативні шляхи розв'язання суспільних проблем [11, с. 28].

Таким чином, характер взаємодії соціальної держави і громадянського суспільства в сучасній Україні визначає не лише соціальну захищеність особи, а й ступінь розвитку самого громадянського суспільства.

Сутність соціальної держави, що передбачає її першочергову орієнтацію на забезпечення соціальних та економічних прав людини, розкрива-

ється через пріоритетність природних прав людини та їх захисту з боку держави. Основним інструментом реалізації соціальних прав населення є соціальна політика держави, що охоплює систему соціального забезпечення та соціального захисту громадян, соціальних прав і гарантій, установлених законами держави, соціальних стандартів, що сформовані на традиціях суспільства.

На сучасному етапі розвитку держави необхідне упорядкування суспільних відносин в процесі ринкової трансформації, бо інакше, як відмічає Н. Архангельський, повне відсторонення держави від впливу на економічні відносини породжує соцізм і свавілля особистості, призводить до концентрації багатства в руках небагатьох, до виникнення величезної маси знедолених, соціально незахищених людей. Така ситуація викликає нестабільність і напругу у суспільстві. Вимога до соціальної політики, проблеми захисту соціальних прав людини зумовлені не лише конкретними особливостями національного законодавства, а й розвитком загальнолюдських цінностей, рівнем інтегрованості даної держави у всесвітню спільноту, її цивілізованістю [12, с. 23].

Складовою частиною життєдіяльності соціальної держави є розроблення широкого кола соціальних програм, що передбачають надання соціальної допомоги всім верствам громадян. Однак при вирішенні питань задоволення соціальних прав громадян виникають додаткові проблеми, обумовлені неоднозначністю застосування наукових термінів «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальна допомога». Вони потребують чіткого визначення для здійснення соціальної функції держави із соціально орієнтованою ринковою економікою, вирішення конкретних практичних завдань і прийняття Соціального кодексу України [13, с. 52].

Актуальне місце у вирішенні питань, пов'язаних із задоволенням соціальних прав людини належить системі гарантій. У широкому розумінні до їх складу мають бути включені абсолютно всі умови і джерела, що забезпечують реалізацію прав в існуючій багатоманітності реальних проявів життєдіяльності, гарантованих нормами чинного законодавства. У вузькому – соціальні гарантії – це лише ті законодавчо закріплені конкретні норми, які стосуються вирішення питань соціального забезпечення населення.

Конституція України встановила низку гарантій права на соціальний захист. Стаття 46 Конституції гарантує право на соціальний захист лише громадянам України, тоді як Конституція Росії гарантує таке право „кожному”, тобто будь-якій особі. Остання конструкція більше відповідає сучасним міжнародним вимогам щодо забезпечення прав людини. Україна має можливість запозичити міжнародний досвід у сфері гарантування права на со-

ціальне забезпечення як одного з природних прав людини, яке визнане світовим співтовариством і одержало закріплення у міжнародно-правових актах (Загальна декларація прав людини (ООН-1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ООН-1966), Європейська соціальна хартія (Рада Європи-1966) та інші.

Таким чином, право на соціальний захист – це передбачені законодавством, гарантовані державою певні можливості людини отримати від держави, а також інших суб'єктів, які діють за уповноваженням або дозволом держави, на умовах і в порядку, передбаченому законодавством, а також договором, матеріальне забезпечення, матеріальну підтримку та соціальні послуги у разі настання соціальних ризиків. З урахуванням того, що перехід України до ринкових відносин супроводжувався різким падінням життєвого рівня, переважно у перші роки незалежності держави в законодавчих актах було передбачено значні пільги і компенсації для різних категорій населення. В таких умовах проблема пільг і компенсацій набула особливої актуальності, а це в свою чергу є одним із механізмів забезпечення гарантій права на соціальний захист. До інших механізмів реалізації державою соціальної функції, можна віднести втілення різних соціальних програм, розроблення і впровадження моделі соціально-економічного патронажу багатодітних, неповних та соціально неблагополучних сімей із урахуванням місцевої регіональної специфіки, вдосконалення форм консультативної роботи, залучення громадських організацій, активне стимулювання фахівців з соціальної роботи до співпраці на принципах волонтерства з членами багатодітних родин, проведення регулярного контролю за житлово-побутовими умовами проживання, які за своєю суттю відповідають основним принципам формування соціальної держави.

Стратегічним напрямом утвердження соціальної справедливості у сфері соціально-економічного права людини, є право на працю (ст. 43 Конституції України) [1, с. 13]. Реалізація права на працю в умовах створення ринку праці – одне з найбільш складних і суперечливих питань. Ринок визначає необхідність юридичного закріплення та забезпечення права кожної людини на свободу праці. Практична реалізація права на працю в ринкових умовах вимагає створення нових механізмів соціального захисту прав людини, оскільки дуже гострою є конкуренція на ринку праці. Тому проблема боротьби з безробіттям потребує державного втручання та регулювання.

Згідно з Конституцією України право на соціальний захист та достатній життєвий рівень оформлено в офіційних джерелах і гарантовано державою, як єдина в масштабі суспільства нормативна система, яка покликана регулювати соціально значиму поведінку учасників суспільного

процесу на основі встановлення рівноваги інтересів, узгодження волевиявлення і правових вимог для всіх верств населення. На практиці, в реальному житті основні механізми реалізації соціальної держави потребують вдосконалення, а надання правових гарантій в сфері соціальної політики мають відповідати конституційним нормам.

Таким чином, підсумовуючи вище викладене, слід зазначити, що демократичні перетворення соціальної політики, які відбуваються сьогодні в нашій державі, не є безболісними. Однак, незважаючи на певні перешкоди та недоліки в роботі соціальної сфери, завдяки державно-правовим реформам відкриваються нові перспективи у визначенні гуманістичної спрямованості соціальної політики. Сьогодні в Україні має акцентуватись увага саме на державно-правовому аспекті соціальної спрямованості, який відповідає глибинним економічно-соціальним та політичним перетворенням. А формування соціальної держави можливе лише на основі конституційного закріплення усіх прав і свобод громадян, їх реального гарантування та соціальної захищеності.

Література

1. Конституція України. - К.: Велес, 2011. - 48 с.
2. Дарендорф Р. Справедливість без оков залежності / Р. Даренфорд. // Коммунист - 1990. - №16. - С. 17-31.
3. Добролюбов А. И. Государственная власть как техническая система: о трех великих социальных изобретениях человечества. / А. И. Добролюбов. - Минск, 1995. - 239 с.

Н. В. Пильгун

К вопросу о социальном предназначении государства.

Рассматриваются различные научные точки зрения определения понятия и сущности социального государства, его социального предназначения. Раскрываются основные механизмы реализации социального государства.

N.V. Pilgun

To the questions about the social purpose of state.

It is consider various scientific approaches to the definition and nature of the social state, its social mission. It is explain basic mechanism of the social state.

4. Соловьев Э. Ю. Философия Канта и современность / Э. Ю. Соловьев. - М., 1974. - 317 с.

5. Гугель М. Рыночная экономика и демократия в Германии / М. Гугель. // Демократия, социальное государство, рыночная экономика. - Варшава, 1993. - С. 5

6. Маклаков В. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть / В. В. Маклаков. - М., 2006. - 309 с.

7. Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини / В. Д. Бабкін. // Правова держава. - 1998. - №9 - С. 3-11.

8. Скрипник О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики / О. В. Скрипник. - К., 2000. - 599 с.

9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун. - Х.: Консум, 2009. - 520 с.

10. Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України. Дис. на здобуття наук. ступеня к.ю.н.: спец. 12.00.01. - К., 2001. - 167 с.

11. Магновський І. Демократична, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість / І. Магновський. // Право України - 2005. - №7 - С. 25-29

12. Архангельський Н. Податки як плата за цивілізованість / Н. Архангельський. // Вісн. - 2000. - № 9. - С. 17-31.

13. Сокурченко В. В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави. Дис. на здобуття наук. ступеня к. ю. н.: спец. 12.00.12. - К., 2002. - 189 с.